

«Хронологія» Андрія Римші як зразок раннього українського бароко

Ю.В. Миненко*

Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна

*Corresponding author. E-mail: mynenko@ukr.net

Paper received 05.05.15; Accepted for publication 25.05.15.

Анотація. У статті розглядається постать білорусько-українського письменника Андрія Римші. Особливу увагу приділено його поезії «Хронологія», одному з перших творів. Трактатування автором місяців церковного календаря у хронології з подіями старозавітної історії проаналізовано у контексті поєднання ренесансних та барокових рис поетики.

Ключові слова: поезія, хронологія, календар, Острозьке літературне коло, ренесансна і барокова поетика

Постать письменника Андрія Римші привертала до себе увагу рівною мірою як істориків, так і літературознавців багатьох поколінь, однак ці дослідження зводилися здебільшого або до історичної реконструкції біографії письменника та його відданого служіння князю Криштофу Радзивилу («Перуну»), або ж до підкреслення важливості його версифікаторських пошуків як автора однієї з перших поезій книжною українською мовою, який вперше на східнослов'янських землях поставив своє ім'я під власним твором [5, 397]. Натомість майже не наголошувалося на змістово-формальній стороні «Хронології», її зв'язку з писаннями членів Острозького культурного осередку.

Народився письменник в селі Пеньчині біля Новогрудка в шляхетській родині близько 1550 року, як зазначає у своєму «Декетеросі». Достеменно невідомо, де й коли навчався Андрій Римша. Проте письменник мав ґрунтовну освіту, вищу за рівень православних братських шкіл. «Очевидно, набув його А. Римша в котромусь з кальвіністських навчальних закладів, які існували майже при кожній громаді, а до найбільш відомих належали берестейська, несвізька, случька, кльоцька, віленська. Це були здебільшого початкові чи середні школи (вивчалися граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія та музика - сім "визволених" наук). Але існували і заклади вищого типу, в яких, окрім вільних наук, вивчали теологію, філософію, право, етику, як наприклад, у Вільно, де таку школу заснували на початку чи в середині 60-х рр. XVI ст. Загалом, сучасники і дослідники відзначають високий рівень викладання у кальвіністських школах, навіть порівняно з католицькими навчальними закладами ВКЛ того часу» [1, 68-69]. Римша знав латину й польську. У «Хронології» він використовує назви місяців ще трьома мовами - церковнослов'янською, єврейською та книжною білорусько-українською. У «Декетеросі» ж Римша демонструє добре знання античної спадщини й міфології. Як бачимо, освіченість на той час неабияка. Зважаючи на добру обізнаність автора зі старозавітною історією (як-от у «Хронології») припускаємо можливе навчання Римші у Вільно, де письменник вивчав теологію. «Сприятливим» для цього був і вік Римші, що ставав каменем спотикання під час розгляду питання про можливе його навчання в Острозі.

Андрій Римша служив при дворах литовсько-білоруських магнатів - спершу Миколая Радзивила (Сирітки), а потім - Криштофа Радзивила («Перуна»), зятя князя Василя-Костянтина Острозького. Брав участь у воєнних походах. З 1585 р. письменник жив у Вільно,

видавав свої твори в друкарні Мамоничів. Римша входив до культурного осередку, що сформувався навколо Криштофа Радзивілла, до якого входили також Ф. Градовський, Я. Радван, Я. Козакевич, Е. Пельгримовський, С. Рісінський. Помер письменник після 1595 року, оскільки саме тоді вийшов його переклад «Хорографії» А. Полака.

Важливим у контексті відтворення біографічної канви письменника є його зв'язок з Острогом. Питання навчання Римші можна вважати остаточно нез'ясованими, оскільки прямі вказівки на цей факт його біографії відсутні. Ані друкування "Хронології" в Острозі, ані згадка імені Римші в листі В.-К.Острозького за остаточний аргумент, на думку істориків, вважатись не можуть. Однак, припущення про можливе навчання Римші в Острозі все ж існують. Відвідини Римшею Волині «могли бути пов'язаними із налагодженням контактів православних з протестантами, допомогою досвідчених кальвіністських громад у налагодженні функціонування Острозької школи, участю в діяльності вищого протестантського закладу в Острозі, а можливо, з усім цим в цілому. Організаційні здібності поета можна спостерігати і в зв'язку з діяльністю кальвіністської школи в Біржах, значення якої починає зростати з піднесенням міста Кр. Радзивілом "Перуном" до рангу своєї головної резиденції, що співпадає з часом перебування тут на посаді підстарости саме А. Римші» [1, 69]. Саме швидше організаційною була місія Андрія Римші в Острозі, адже для навчання автор мав уже досить пізній вік - близько 30 років, та й можливості для здобуття освіти у кальвіністських навчальних закладах були значно кращими. «Учнівським» (як його називав Харлампович) же твір Римші «Хронологія» слід вважати не в значенні навчального, а у контексті відсутності досвіду, проби пера, тобто він один з перших або й швидше за все перший у доробку письменника. Не міг навчатися автор в Острозі й з інших причин. Вже восени 1581 р. («Хронологію» датовано 5-им травнем) він брав участь у рейді з 4-тисячним військом свого патрона Криштофа Радзивила вглиб російської території, в результаті якого останній і отримав прізвище «Перун» [1, 77]. Тож питання про навчання Римші в Острозі, на нашу думку, слід вирішити негативно.

Римша, однак, відіграв чималу роль у налагодженні діяльності острозького культурного осередку, важливими, зокрема, були видавничі контакти Римші. Прикметним є, приміром, видання у віленській друкарні Мамоничів «Граматики» 1586 року, написаної в Острозі. Тож справедливо зауважує О. Анушкін, що Анд-

рій Римша будучи наближеним до Радзивилів, через них був зв'язаний з В.-К. Острозьким [1, 70]. До цього слід додати і родинні зв'язки обох дворів.

До української літератури Андрій Римша входить як автора «Хронології» - єдиного твору Римші, виданого в Острозі. Я. Запаско зазначає: «Хронологія» Андрія Римші – п'яте острозьке видання Івана Федорова. Це невеличка двоаркушева листівка, (текст вміщено на внутрішніх сторінках), випущена в світ 5 травня 1581 р. в Острозі. Підпису друкаря під листівкою немає, але з огляду на те, що вона вийшла раніше *Біблії* – наступного видання Федорова – і видрукована його друкарськими матеріалами, її належність першодрукареві не викликає сумніву» [3, 32].

Хронологія – це своєрідний календар. Тут подано латинські, єврейські та «прості», тобто народні назви 12 місяців («вресень», «грудень», «просинець»), а в коротких дворядкових віршах, написаних тодішньою книжною українською мовою, повідомлено про найважливіші біблійні події, які відбулися в ці місяці. Увагу літературознавця у цьому невеличкому вірші привертає особливий паралелізм раннього бароко – поєднання назв місяців різними мовами із зазначенням старозавітних подій, що відбулися в цей час. Твір демонструє ґрунтовні знання автора. Поезію можна вважати, як уже зазначалося, пробою поетичного пера, крізь яку виразно виступають і ренесансне намагання «по-простому» розтлумачити події біблійної історії, і барокова грайливість, що набуде розквіту в добу розвиненого бароко.

Тематично поезія Римші мало нагадує писання членів Острозького культурного осередку (поезія Герасима Смотрицького, Даміана Наливайка та ін.), що слугує ще одним доказом своєрідного «відстороненості» Римші від цього центру. У тексті не зустрічаємо ані згадки про рід Острозьких, ані панеґіричного прославляння діянь і чеснот князя Василя-Костянтина Острозького.

В українському літературознавстві «Хронологія» розглядалася здебільшого у контексті версифікаційної техніки автора, якому вдалося пристосувати польський силабічний вірш з дієслівною римою на українському ґрунті до народних традицій. М. Сулима справедливо намагається обмежити важливість польського впливу для розвитку національної поетичної традиції, хоч його цілком відкидати все ж не можна. Природним виглядає порівняння твору Римші з білоруськими волоченими піснями [7, 10], менш переконливим є твердження про залежність твору від українських колядок [7, 11]. Однак версифікація «Хронології» справді піддає сумніву хрестоматійну тезу В. Перетца про беззастережне польське запозичення віршування [6].

Повна назва твору «КОТОРОГО СЯ МЕСЯЦА ШТО ЗА СТАРЫХ ВЕКОВ ДЪЕЛО КОРОТКОЕ ОПИСАНІЕ [ХРОНОЛОГІЯ]». Саме останнє слово є визначення жанрової природи твору, вказуючи на мотиви, що спонукали автора написати твір. Андрій Римша перебував під впливом популярних в той час у Речі Посполитій історичних жанрів (історія Польщі від найдавніших часів секретаря польського короля Мартіна Кромера 1555, дослідження походження гербів польської шляхти «Гніздо цноти» Бартоша Папроцького 1578 року, «Хроніка» Мацея Стрийковського 1582 та ін.).

Новітні дослідження дають змогу по-новому подивитися на жанр твору. Д. Вирський, розглядаючи історіографію Речі Посполитої, наголошує на популярності хроні і хронологій у Речі Посполитій. Про часи ж правління Стефана Баторія (1576-1586), на період якого і припадає написання «Хронології», зазначає: «Взагалі, хоча С.Баторій претендував на цілковитий контроль за історіографічним процесом у країні, саме баторіанське та наступне покоління роблять історичне письменство ледь не масовим захопленням. «Цензурні» обмеження, здається, лише підстобнули доморослих історіографів, утім вони часто обирали для своїх творів «вільніші» мемуарний і реляційні стилі (література факту), обмежували тематично та хронологічно предмет власних зацікавлень і часто-густо задовольнялися рукописним побутуванням власних праць» [2, 68]. З цього погляду стає зрозумілішим вибір письменником теми для свого першого твору. Римша подає власне оригінальне поєднання історичних подій далекої давнини та назв місяців, створює невеличку хронологію подій біблійної історії. Такий хід можемо віднести до ренесансного прагнення протестанта наблизити старозавітні події до життя простого народу. З іншого боку твір виявляє типово барокове ставлення до подій священної історії, будучи цілком перейнятий релігійними мотивами. Не забуваймо також, що XVI століття – час розквіту польського бароко, що й зумовило згадані модифікації історичних жанрів за часів Баторія.

У своєму аналізі вважаємо засадничим твердження В. Шевчука про поєднання у творах раннього бароко (з кінця XVI до 30-х років XVII ст..) ренесансних та барокових елементів: «Реакцією на літературний ренесанс в Україні була полемічна творчість І. Вишенського, що формально й світоглядно знаменувала собою перехід до бароко – це в українських умовах визначало поєднання візантизму з ренесансом і засвоєнням певною мірою ідей реформатизму» [10, 81]. Проте хрестоматійна теза Д. Чижевського про наявність перших барокових елементів у писаннях І. Вишенського наприкінці 80-х років XVI століття [9, 272] потребує в наш час перегляду. Адже вже перші твори Герасима Смотрицького й Андрія Римші містять у собі як ренесансні, так і ранньобарокові елементи.

Твір є досить бідним з суто художнього погляду. Ми не бачимо у творі ані розгорнутого сюжету, ані багатства образів, метафор, символів. Не маємо тут ані барокового концептизму, ані нагромадження стилістичних фігур – Римша виявляє себе досить стримано. Водночас сам автор несвідомо виявляє елементи гри у такому поєднанні подій старозавітної історії й народнорозмовних елементів. Саме на ігровому моменті як онтології давнього вірша наголошує Б. Криса: «Порядок гри, закладений у троякому називанні місяців, замикається датою написання кожної, крім першої, недатованої строфи – церковнослов'янський відповідник, власна «латиниця» ще раз повторюється» [4, 122], тобто мається на увазі загальна структура строфи у «Хронології»:

*Місяця априля, по-гебрейску нисан, просто кветень.
Жидове сухо прошли Чирвдное море,
кормил их бог на пуци, не было им горе.
Априля 14 дня [8].*

Починаючи з вересня – першого місяця індікту (церковного періоду в 15 років, який починався 1 вересня і був затверджений Отцями Першого Вселенського Собору у 325 році), Римша послідовно наводить події біблійної історії, що відбулися певного місяця із зазначенням конкретної дати. Вересень обігрується приміром так

*Місяця сентебра, по-гебрэйску єлюль, просто вресень.
Двадцять четвёртого дня м'яся сеньтебра
дороблен Єросолім, сталася реч добра [8].*

У своєму трактуванні автор цілком покладається на старозавітні тексти, не вказуючи інших джерел. Місяця октоврія, по-гебрэйску тышри, просто паздерник.

*Арха з Нбим на горе станула на суши,
другий потоп не будет, такь нам писмо туши.
Октоврія 17 дня [8].*

З позиції сучасності прикметно, що народні назви місяців у творі не збігаються з нинішніми. Так, приміром, «груднем» звався в народі сучасний листопад, натомість перший місяць зими мав назву «проси-нець», а нинішній січень іменується «стичнем»:

*Місяця ноемврія, по-гебрэйску маргеусам, просто грудень.
Місяця декаврія, по-гебрэйску хашлеу, просто проси-нець.
Місяця генуара, по-гебрэйску тебет, просто стичень.*

Ще одним виявом освіченості Римші є літочислення, якого він дотримується у творі. Автор викладає його за григоріанським календарем, який офіційно буде запроваджений папою Григорієм XIII лише наступного, 1582-го року. Однак цьому крокові, як відомо, передувала тривала робота Проект намагалися здійснити і попередники Григорія XIII. Підготовку реформи за вказівкою Григорія XIII здійснювали астрономи Христофор Клавіус і Алоїзій Ліліус. Результати їхньої праці були зафіксовані в папській буллі, підписаній понтифіком. Нагадаємо, що різниця між юліанським та григоріанським календарями у XVI столітті складала 10 днів. Тож після 4 жовтня 1582 року настало 15-те.

Людина, котра би входила до кола князя Василя-Костянтина Острозького чи навчалася в Острозі, ніколи не могла би виступити апологетом нового календаря, що точніше визначає час з астрономічного погляду. Загальновідомим є неприйняття православними нового календаря, згадати хоча б полемічні твори Герасима Смотрицького. У творі ж народження Ісуса Христа співвідноситься з датою 25 грудня (григоріанський календар):

*В том м'ясяцы Ісус Христос народился нам,
не хто иный, тот избавил души наши сам.
Декаврія 25 дня [8].*

У тексті твору слід відзначити наявність народно-розмовних зворотів («не хто иный», «собѣ лихо, нам добро», «Чирвдное море»), прикметним є і вживання кличного відмінку:

*Місяця августа, по-гебрэйску аов либо ав, просто серпень.
Въ том месяцы Аарон умер, божий ерѣй,
того собѣ на прикладъ ты, попе, завжды мей.
Августа 1 дня [8].*

Використання народної лексики і звертань свідчить про добру обізнаність Римші. Ці елементи природно входять у канву тексту так само, як цілком природними вони постануть згодом в «Апокрисисі» Христофора Філалета. Таке наближення тексту до народного розуміння, залучення мовних засобів простих людей можна розглядати у контексті ренесансних та реформаційних ідей того часу.

З іншого боку наявний у творі і відвертий дидактизм цілком у дусі раннього бароко. До вже згаданої рядка «того собѣ на прикладъ ты, попе, завжды мей» варто додати приклад з опису лютого («мы-сь о бога не дбаем, только б злость плужила») і липня:

*Місяця іюля, по-гебрэйску тамуз, просто липець.
Мойсій побилъ таблицы зъ приказаньемъ божим,
а мы грешим, што часок, ни ся страхомъ трвожим.
Іюля 17 дня [8].*

Охарактеризувавши усі місяці року, автор чітко зазначає:

*Друковано 5 дня мая, року 1581, въ Острозѣ.
Писанье Андрѣя Рымши.*

Ця самоідентифікація є першим свідченням подолання середньовічного топосу скромності, адже вірш Герасима Смотрицького підписаний не був, тож саме Андрій Римша започаткував в українському бароко традицію авторської самоідентифікації, на практиці реалізувавши ренесансний індивідуалізм.

Окрім «Хронології» перу Андрія Римші належать чи гіпотетично приписуються ще багато творів пізнішого часу, тож «його творча спадщина має бути визнана винятковою для східнослов'янських літератур кінця XVI-поч. XVII ст.» [1, 73]. Острозької тематики, зокрема, стосуються епіграма на герб кн. Острозьких зі звороту титульного аркушу "Хорографії" (переклад присвячено дружині Криштофа Радзивіла Єлизаветі Острозькій). На думку Р. Радишевського, Андрій Римша є можливим автором поеми "Rozprawa starego żołnierza", створеної в маєтках Острозьких і надрукованої у 1595 р. у Кракові, тоді відповідно він є і автором вірша на герб князів Острозьких, вміщеного у «Розправі...». Білоруські вчені також припускають, що «Хронологія» могла бути не єдиним твором Римші, надрукованим в Острозі, тож сюди слід віднести й можливі інші твори, надруковані І. Федоровим. Проте всі ці твердження є лише припущеннями і мають характер гіпотетичності, а не достеменності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що «Хронологія» є першим твором Андрія Римші, що засвідчив версифікаційну вправність молодого автора, подолання традиційного середньовічного топосу скромності. В особливостях трактування історичних фактів біблійної історії з назвами місяців різними мовами простежується поєднання у творі ренесансних (народні назви місяців, авторська самоідентифікація) та ранньобарокових (моменти гри, релігійний зміст) рис поетики.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Атаманенко В., Пасічник І. Андрій Римша (біля 1550 – після 1595) / Віктор Атаманенко, Ігор Пасічник // Острозькі просвітники XVI – XVII ст. – Острог, 2000. – С. 67-83.
- [2] Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XV – середина XVII ст.) / Дмитро Вирський. – К., 2008.
- [3] Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова / Яким Запаско. – Л., 1974.
- [4] Криса Б. Онтологія ранньобарокового віршованого тексту / Богдана Криса // Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [У надзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. – Львів: Свічадо, 2010. – С. 120-127.
- [5] Острозька академія XVI – XVII століття: Енциклопедія за ред. І. Пасічника. Острог, 2010.
- [6] Перетц В.Н. Из наблюдений над украинским виршеписанием XVI – XVII вв. / Володимир Перетц // Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы семнадцатого столетия. – М.-Л: Издательство Академии наук СССР, 1962. – С. 137-161.
- [7] Сулима М.М. Українське віршування кінця XVI – початку XVII ст. / Микола Сулима. – К.: Наукова думка, 1985. – 147 с.
- [8] Українська поезія XVI – XVII ст. / URL: <http://www.litopys.kiev.ua>
- [9] Чижевський Д. Українське літературне бароко / Видання підготував О. Мишанич / Дмитро Чижевський. – К.: Обереги, 2003. – 576 с.
- [10] Шевчук В.О. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. – Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / Валерій Шевчук. – К: Либідь, 2004. – 400 с.

REFERENCES

- [1] Atamanenko, V., Pasichnyk, I. Andriy Rymsha (about 1550 – after 1595) // Ostrog enlighteners XVI – XVII century – Ostrog, 2000. – 67-83 p.
- [2] Vyrsky, D. Richpospolitya historiography of Ukraine (XV – middle of XVII of century). – K., 2008.
- [3] Zapasko, J. Art heritage of Ivan Fedorov. – L, 1974.
- [4] Krysa, B. Ontology of early baroque text // Near the sources of the Ukrainian baroque : Collection of scientific works. [Lviv medievistic. – Vol. 3]. – Lviv: Svichado, 2010. – 120-127 p.
- [5] Ostrog academy XVI – XVII century: Encyklopaedia edited by I. Pasichnyk. – Ostrog, 2010.
- [6] Peretc, V. From supervisions above Ukrainian poetry XVI – XVII centuries // Peretc, V. Researches and [materials on history of ancient Ukrainian literature of the seventeenth century. – M.-L: Edition of Academy science of SSSR, 1962. – 137-161 p.
- [7] Sulyma, M. Ukrainian poetry of the end XVI – beginning XVII centuries. – K.: Naukova dumka, 1985. – 147 p.
- [8] Ukrainian poetry of XVI – XVII centuries / URL: <http://www.litopys.kiev.ua>
- [9] Chizhevskyj, D. Ukrainian literature baroque/ Edited by O. Myshanych. – K.: Oberegy, 2003. – 576 p.
- [10] Shevchuk, V. Muza Roksolanska: Ukrainian literature of XVI – XVIII centuries: In 2 books. – The first book: Renaissance. Early baroque. – K: Lybid, 2004. – 400 p.

«Chronology» of Andriy Rymsha as example of early Ukrainian baroque

Y.V. Mynenko

Abstract. The figure of the Belarusian and Ukrainian writer Andrii Rimsha is examined in the article. The special attention pay to poetry «Chronology», which is one of the first works. Interpretation of the months of church calendar in chronology with the events of old testament history by author is analysed in the context of combination renaissance and baroque features of poetics.

Keywords: poetry, chronology, calendar, Ostrog literary world. Renaissance and baroque poetics